

"Tattarkniven" eller tjuringen på romsk slang.

TEXT: ANDERS HALLDÉN, FOTO: MATTIAZ HALLDÉN

Känner du kittlingen när du läser detta ord? Får du associationer och tankar om mörkrets illgärningar och ser en "tattare" med höjd kniv framför dej? Upplever du det så har du fördomar och kommer att bli rejält besviken.

Vi tar det från början

"Tattare" är ett förnedrande skällsord ungefär som "neger", "zigenare" eller "lapp". I fortsättningen använder jag det ord som detta folkslag, romano, valt att kalla sej utåt, nämligen Resande, förutom väldigt många som bara vill kallas svenskar. Romano, som är spritt över hela världen, omnämns första gången i Sverige på 1500-talet och de har sedan dess förföljts och det har gjorts systematiska försök att utrota dem. Först i maj år 2000 bad regeringen officiellt om ursäkt för den hemska behandling olika myndigheter utsatt resande för under 1900-talet.

Eftersom resande förföljdes, hindrades att bosätta sig och driva näring så tvingades de att försörja sig genom olika slag av hantverk som man kunde utföra på plats och erbjuda köparen direkt. Man åkte också runt på marknaderna och sålde. Typiska hantverk var bl.a. rackare, kittelflickare (förtennare), trådtjack, bleckplåtslageri, urmakeri. Man gjorde också vackert graverade snusdosor, piskor och så förstås romaniknivar. Resandes känsla för form, sin egna tradition och förutsättningar för tillverkning, som ofta skedde ute i naturen, har inneburit en egen unik formgivning.

Myten om den blanka kniven

All knivproduktion tillverkades för avsalu, för att få inkomst och kunna överleva. Myten om den blanka kniven som hängde i bältet hos en resande är alltså enbart en myt. Istället bar man vanligen enkla men funktionella Moraknivar. Den exklusiva resandekniven eller på resandes eget språk, tjuro eller churo eller tjuring som är slang, köptes och bars av oss icke resande eller "buro" som vi kallas på romani.

På 1800-talet och in på början av 1900-talet var det vanligt att Romano bar en stor tjuro, upp till 50 cm lång. Senare så blev tjuron mindre och man bar den vanligast i fickan eller hade den placerad bakom ryggen eller framme i byxlinningen. Instoppad innanför byxorna var vanligt eller att man bar tjuron nedstucken i stövlarna. Som "reservkniv" hade man ibland en hängande runt halsen. Kvinnorna bar mindre knivar.

Tjuringar, d.v.s knivar för avsalu, tillverkades i Norge och Sverige, vad vi vet, i huvudsak under 1900-talet.

I Danmark eller Finland finns eller har det inte funnits någon sådan tradition. I Danmark hade man ingen egen knivtillverkning och man bar vanligen lommekniv eller fällkniv i stället för bälteskniv. Så i Danmark fanns ingen större avsättning för tjuringar.

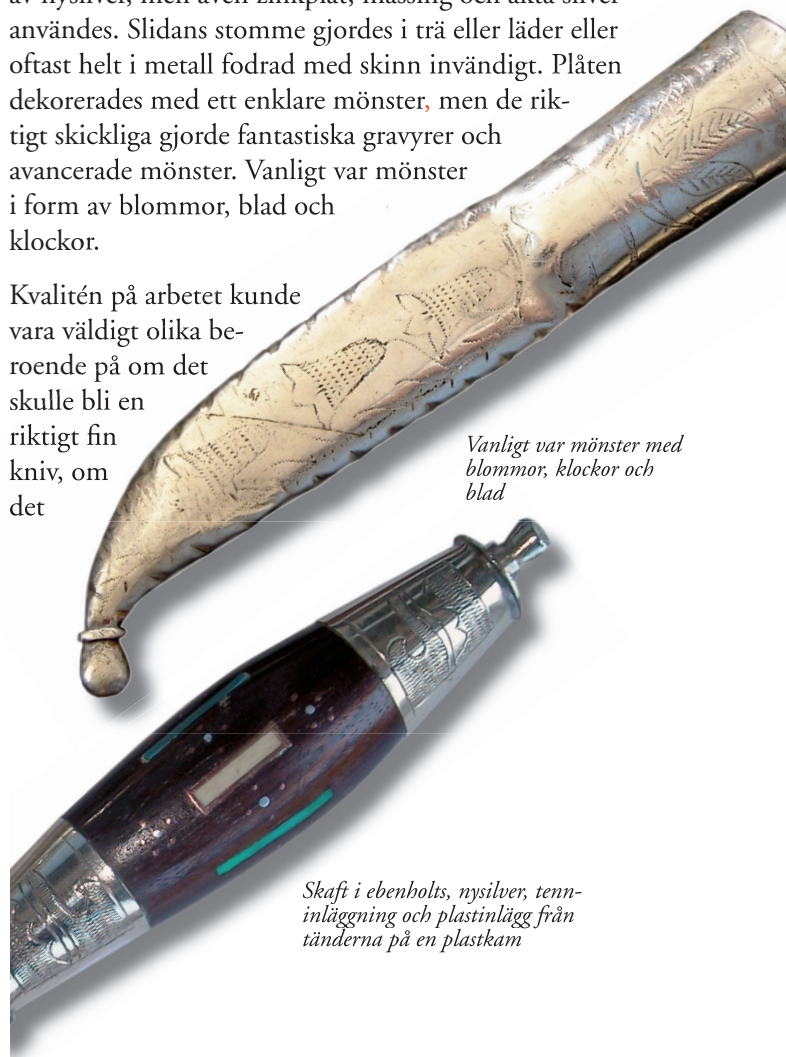
I Finland däremot är det mer underligt att det inte funnits knivar med resandeform eftersom man här var mycket stora på att tillverka slidknivar och hade en stor tradition att bära slidkniv. I Finland skiljde man inte heller på resande eller romer.

Tjuringens formspråk

Förutom den typiskt svängda nedre delen av slidan (vanligast men raka slidor förekommer också) så finns det flera andra kännetecken. Plåt detaljerna var oftast av nysilver, men även zinkplåt, mässing och äkta silver användes. Slidans stomme gjordes i trä eller läder eller oftast helt i metall fodrad med skinn invändigt. Plåten dekorerades med ett enklare mönster, men de riktigt skickliga gjorde fantastiska gravyrer och avancerade mönster. Vanligt var mönster i form av blommor, blad och klockor.

Kvaliteten på arbetet kunde vara väldigt olika beroende på om det skulle bli en riktigt fin kniv, om det

Vanligt var mönster med blommor, klockor och blad

Skaft i ebenholts, nysilver, tenninläggning och plastinlägg från tändarna på en plastkam

fanns en köpare som var beredd att betala bra eller om arbetet utfördes ute under en resa eller i en verkstad. Vid sämre plåtarbete löddes sliddelarna ihop omlott medan

på kvalitetsknivarna var skarven gjord med en sådan precision att den inte syntes ens med lupp.

Knivbladen var av billigare fabriksstillverkning, Mora- eller Eskilstunablåd. Ässja och smidesstäd var besvärligt att släpa med sej, handsmidda blad var dyra. Längst ned på doppskon och högst upp på skaftet sitter alltid en kula som gjordes av plåt som rullades, löddes ihop och formen filades fram. Detta syns tydligt om man tittar på den med lupp. Skaftet, ofta i svartfärgat trä eller ebenholts, kunde dekoreras genom att man slog i tenn- eller silverstift.

Det var också vanligt att man bevarade mönster och form inom släkten. Om någon gjorde en kniv som blev vacker och var lätt att sälja så bevarade senare knivmakargenerationer detta. Kunden ville betala så lite som möjligt så det gällde att förenkla tillverkningen.

Här har morakniven bara fått en ny plåtbeklädnad

Jag har en tjuring, se ovan, där knivmakaren tagit en Erik Frost-kniv, behållit det röda skaftet och den gröna plastslidan. Överdelen på skaftet har fått en plåtbeklädnad med rullad knopp och slidan har blivit beslagen med plåt där plasten är synlig på bak och framsida. Den här kniven har en härlig känsla och är ett uttryck för att tillverkningskostnaden var tvungen att hållas nere för att den skulle gå att sälja.

Man sålde direkt till kunden

Det är tråkigt att knivarna så ofta är osignerade, men man sålde ju direkt till kunden och han visste ju vem han köpte den av, det var onödigt arbete att signera den. En viss betydelse har nog också att många ville hålla sitt ursprung hemligt, man gjorde inte "tattarknivar". Sveriges

mest kända knivmakare av resandesläkt var Knivkungen, Johan Fredrik Hedenberg, som aldrig erkände att han var av denna släkt. Om denna färgstarke person finns det anledning att återkomma. Det finns flera knivmakare, vanligt i Värmland, som inte är resande men som ändå gör knivar med resandestuk, detta underlättar inte när man skall klassa en kniv om den är "äkta".

Norska "taterknivar"

I Norge fanns det en ändå större tradition än hos oss med "taterknivar". Ordet "taterknivar" är accepterat av resandefolket i Norge. Det fanns flera knivsläkter där som gjorde fantastiska knivar bland annat i valtand, fullskurna med akantusslingor och annat grannt. Precis som traditionen i Norge bjuder så blev inte en yta lämnad ifred.

I Elverum i Norge finns världens enda resandemuseum, väl värt ett besök som man lämpligen kombinerar med De Nordiske Jakt- och Fiskedagarna andra helgen i augusti. Resandemuseet finns i Glomdalsmuseet och heter Latjo Drom. Förutom en stor utställning med resandeknivar så finns det mängder med spännande information om och från resandefolkets liv. Besök museet digitalt på www.glomdal.museum.no

Framtiden för tjuringen

Hur ser då framtiden ut för nytillverkning av de fina tjuringarna? Tyvärr är det så, av förklariga skäl, att både den äldre och den yngre generationen döljer att de är av resandesläkt. Detta betyder ju självklart att man då inte vill synas som knivmakare av knivar med typiskt resandestuk. Det är tragiskt om kunskapen och känslan för tjuringen skulle försvinna. För att kunna bevara och utveckla denna typ av knivtradition skulle man önska att det startades utbildning med äldre resande som lärare och yngre som elever. Detta är ju något som gjorts inom samisk hantverkstradition och som resande borde kunna göra också.

Marknaden för resandekniven

På Internet, Tradera och på auktioner förekommer då och då resandeknivar. Priserna ligger på 700 – 1500 kr för osignerade knivar och mellan 5 000 och 8 000 för kända knivmakares knivar, speciellt om de är gjorda i silver. För en skaplig kniv av Knivkungen finns det samlare som är beredda att betala 15 – 20 000 kr. Det förekommer även någon enstaka gång tjuringar på eBay, man kan fundera över hur de hittat till andra sidan atlanten. Troligen har de följt med vid utvandringen. På min hemsida, www.cultur.nu finns det ett fyrtiotal knivar med resandestuk.

Vill du veta mer om resandefolkets historia så rekommenderar jag Bo Hazells bok *Resandefolket från tattare till traveller*.

Avslutningsvis är jag tacksam om du som har synpunkter på det jag skrivit hör av dej till mej. anders@cultur.nu

Källor: Per Thoresen, Ralf Novak-Rosengren, Bo Hazell, Willie Andreasson, Jan-Erik Skoog.